

Концепт фемінінності в творчості Володимира Винниченка в контексті дослідження проблем гендерної рівності

Розглянуто особливості фемінінності в українському суспільстві в творах Володимира Винниченка крізь призму гендерного аналізу.

The concept of femininity in the Ukrainian society in the light of gender analysis in works of Volodymyr Vynnychenko is considered in the article.

Розглядаючи особливості духовної культури українського суспільства крізь призму гендерного аналізу неможливо не згадати про культурний добуток та спадщину Володимира Винниченка. Увага митця до проблеми сексуальності засвідчує зв'язок поглядів українського письменника з ідеями З.Фрейда та К.І. Юнга. Зображуючи боротьбу свідомого й позасвідомого, «Я» і «Воно» у душі людини, К.І. Юнг показав, що справа не тільки в культурних артефактах, а в чомусь більш глибокому - сексуальних архетипах, які не залежать від культури.

К.І. Юнг пише, що архетипи, оскільки вони є частиною архітекτονіки несвідомого, проявляються скрізь, як би вони не придушувались: псіхея шукає баланс в протилежностях. Отже, прояв одного сексуального архетипу десь в свідомості приведе до неочікуваної маніфестації протилежного де-завгодно [7, с. 17-29]. За Юнгом, баланс – це питання компенсації несвідомого за рахунок змісту свідомого. Таким чином, чоловіче несвідоме включає образ-архетип жіночого «Аніма»- жіночу частину чоловічої особистості, в той час як жіноче несвідоме включає образ – архетип чоловічого – «Анімус». За К.І. Юнгом, Аніма та Анімус є архаїчними формами тих психічних явищ, котрі в своїй сукупності і цілісності нерідко називаються душею. Образи Аніми й Анімусу живуть і функціонують в філогенетичному глибинному шарі несвідомого.

Як відомо, в теоретичних працях про походження культури З. Фрейд ясно показує, що психоаналітична концепція несвідомого – це концепція передачі і успадкування законів соціалізації і культури. Підсвідомість людини включає всі уявлення людства про особисту історію. І серед цих уявлень про устрій життя першочергове бачення нашої сексуальної ідентичності, наша завжди недосконала «маскулінність» або «фемінінність» [6, с. 321-491]. Зображуючи цю боротьбу свідомого і несвідомого, В.Винниченко висновує, що причиною прояву неврозів у

його героїв є втрата рівноваги, дисгармонії внутрішніх сил, неузгодженість сексуального бажання і моральних обмежень. Вихід – узгодження, внутрішня і зовнішня гармонія. Дослідники стверджують, що В.Винниченко став першим українським письменником, який широко ввів в українську літературу еротичу. Одна із центральних тем його творів – любов в своїй духовній та фізичній іпостасях. Він прикував увагу читача до психології еросу, стосунків між статями, родини, кохання, народження дітей.

Увага письменника зосереджена на характеристиці жінок. Винниченко змалював «нову» жінку, активну, самодостатню, наділену психологічною силою, яка намагається вийти за межі свого статевго призначення і здобути духовну свободу.

Так, в повісті «На той бік», він змалює молоду дівчину Ольгу Чорнявську, в характеристиці якої явно домінує архетипічний образ Анімусу. Ольга чарівно-вродлива, молода, з синіми «тепло грайливими очима, в елегантному костюмі, в лакованих черевичках, в модному англійському капелюсі з чорним пером, що тримала себе в тих пекельних умовах сміливо, впевнено, незалежно. Вона прийшла на базарну площу, щоб знайти візника, який би перевіз її на той бік несподіваного фронту [1, с. 6]. Доктор Михайло Петрович Верходуб, «найінтелігентніший лікар», «наш філософ», вродливий спокусник був впевнений, що дівчина - звичайна пташка з «розколошканого панського» гнізда. «Але дивна дівчина відповідала на його запитання неозначеними жартами, наївними посмішками, контрзапитаннями, з яких доктор так нічого про неї і не довідався» [1, с. 7].

Справжній Анімус Ольги проявляється, коли солдати знімають і кидають вивіску на українській мові з крамниці, з нею щось сталося: «... в лиці не було вже ні ніжної, дитячої задуми, ні лукавої, рідної ласкавости землячки; воно наче вмент висохло, збіглося, загострилося; синє, обрамлене темними віями око колюче, скляним блиском устромила наперед і не відповідало на рух доктора. І блиск цей був зовсім не той самий, що вчора, тільки сухий, гострий, холодний" [1, с. 60].

Ольга – ідейна патріотка своєї України. Цій тендітній молодій дівчині довірили завдання добратися до штабу південної дієвої Червоної армії і вбити її командувача

Машкова. Доктор намагається переконати дівчину, що в такій самопожертві немає сенсу. На що вона твердо відповідає:

«- Ви українець?»

- Так, я – малорос, або, як тепер модно говорити, українець.

Панна Ольга жорстко посміхнулася.

- Коли ви малорос, то не знаю чи ви мене зрозумієте. Ви бачили, як ті мерзотники скидали українську вивіску в калюжу?» [1, с. 70].

Філософський фаталізм доктора виявився безсилим проти волі і характеру цієї дівчини: «... сила ненависти була в цієї жінки не ненавистю одної людини. Іменно точка перехрещення сил цілого народу, що віками сидів у ямі» [1, с. 11].

Професор Григорій Костюк, дослідник творчості В.Винниченка, слушно відмічає: «Він десь в глибині підсвідомого збагнув, що відтепер піде з цією фанатичною Шарльоттою Корде із Кривих Гарбузів на найбільшу небезпеку. Бо вона збудила в ньому ті сили, що обставинами життя були, здавалось, навіки приспані» [1, с. 11]. Анімус Ольги проявляється в її свідомості, твердій волі в своїх намірах і вчинках: «... це не звичайний в українській культурі образ сентиментально-солодкової красуні, а здорова, з ясним розумом, повна палахкого життя і не штучної, а вродиної праці українська дівчина» [1, с. 14]. Їй притаманні риси високої політичної і національної свідомості, безумовної відданості народу, батьківщині: « глибока, політично і філософські солідна аргументація української національної нації в дискусії з доктором про історичні точки перехрещення» [1, с. 14].

Вона готова віддати життя в боротьбі з ворогами, їй вдається переконати та запалити патріотичне почуття в душі скептика та індивідуаліста, далекого від політичних та партійних пристрастей своїх сучасників Михайла Петровича Верходуба, прихильника філософа Епікура. Образ Ольги – глибокий, людський: вона вірна і незрадлива в коханні своєму нареченому. Доктор – архетипний образ Блудного сина, який повертається до свого народу і батьківщини.

Жіночу тілесність як андрогінну, тобто в психологічному плані «жіночу» й «чоловічу» водночас, а відтак – самодостатню та впевнену, змальовано в оповіданні Винниченка «Баришенька» і, надаремно, Людмила Таран і мистецтвознавець Ольга Лагутенко включили це коротеньке оповідання в свою роботу « Тіло чи особистість?» Наскільки жіноча «дохтурша» настільки ж «по-чоловічому» фізично сильна, з вольовим характером, мовлячи патріархальними стереотипами. Л.Таран

слушно зауважує: «Самодостатність жінки як особистості існує всупереч патріархальним настановам суспільства, що програє її як беззахисну, безпомічну істоту» [5, с. 9]. І ця самодостатність повсякчас підкреслюється Володимиром Винниченком. Баби спочатку здивувались при виді лікарші: «...це не дохтурка, а якась собі панночка, молоденька, гарненька: зовсім дівчина! Білява, рум'яна, на голові легесенький, у квіточках капелюх, біленьке, як з павутиння, платтячко на ній, - тільки до танців» [5, с. 170-171]. Але, коли вона бачить, що через неправильну поведінку жінок можна втратити і породіллю Явдоху, і дитину, в ній з'являється та невидима та рушійна сила Анімусу, завдяки якій вона врятовує дві душі: «Лікарка, побачивши це, широко розплющує очі, на мент кам'яніє, потім раптом все лице її спалахує вогнем, вона, кидається на стіну бабів і, розмахнувшись, зо всієї сили б'є по лицю одну бабу, потім другу, третю, розпихає, хапа за руки місильниць і одпихає з такою люттю, що тітка Катря заточується й трохи не пада.

- Геть звідси, чортові душі! – кричить вона, і губи її помітно для всіх дрижать.

- Вона знов кидається на юрбу і б'є кого попало. Баби, ошелешені й злякані, сунуть до дверей, товпляться й, як вівці, викочують в сіні й надвір.

- Я вас під суд усіх оддам, я вас в тюрмі погною за це! Геть звідси, щоб ні одної мені тут не було! Геть, геть усі!

- Е, ця баришенька неплоха собі вдалася!

Молода, молода, а ручка така, що аж зашарілись щоки тих, яким попало від ляпасу» [5, с. 172].

Михайло Слабошпицький відмітив, що Винниченко активно заперечує «орнаментальну епітетоманію», він цілком заглиблений у «діалектику душі» героїні [2, с. 13]. Це прослідковується в «Красі і силі». Змальовуючи Мотрю, він звертає увагу на її внутрішній світ, духовність: «Ілько, пильно слідкуючи за нею, задивився на красу її, що тепер іще якось виразніше виявлялась на сірому тлі стіни, - на ту красу, що не б'є в вічі, що на перший погляд ледве примітна, а тільки в неї вдивившись можна впиться й очима, й серцем, всею істотою. То була краса, що виховується тільки на Україні, але не така, як малюють деякі з наших письменників. Не було в неї ні «губок, як пуп'янок, червоних, як добре намисто», ні «підборіддя, як горішок», ні «щок, як повна рожка», і сама вона не «виліскувалась, як маківка на городі». Чорна, без лиску, товста коса; невисокий, трохи випнутий лоб; ніс тонкий, рівний, з живими ніздрями; свіжі, наче дитячі губи, що якось

мило загинались на кінцях, легка смага на матових, наче мармурових щоках і великі, надзвичайно великі, з довгими віями, темно-сірі очі, з яких здавалось дивлячись наче лилося якесь тихе, м'яке ласкаве світло, - то була й уся краса цієї дівчини» [5, с. 23]. Мотря ніяк не може віддати перевагу ні «гарному та здоровому, але нерішучому і слабовольному Ільку, ні впевненому у собі, розумному, але зовні непривабливому Андрію. Вона не може вибрати між «красою» та «силою». В цій внутрішній боротьбі вирішальну роль відіграє така притаманна українській жінці риса – готовність до самопожертви, готовність піти на всі труднощі життя заради коханого. Мотря робить свій вибір після того, як Андрія засуджують, і їде з ним у заслання. І.Франко, даючи рецензію на оповідання В.Винниченка «Краса і сила» писав: «Раптом виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом як саме життя, всуміш, українське, московське, калічене й чисте, як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості» [5, с. 9].

Вражає своєю енергією і юнацьким запалом Зіна: «...ця дівчина щоранку влітала до мене в кімнату, нашвидку струсувала мою руку, бризкала в усі кутки сміхом та словами, хапала мене за рукав і з такою хапливістю витягала на вулицю ніби в тому будинку починалася пожежа» [3, с. 475]. Її лукаві «різнокольорові» очі говорили про її веселу добру вдачу: «Якби це на іншу, то вона б розсердилась, надула губи, ну почала б хоч холодним, байдужим тоном вияснити мені, що я в цих справах суджу, як міщанин і вузький формаліст; а вона того нічого. Пильно, з легким тріпотінням губ від сміху мовчки подивилась в моє серйозне лице, потім несповідано схопила його в свої маленькі долоні, провела ними од вух по щоках і, нахиливши свої губи під самий ніс мені, дзвінко-радісно засміялась» [3, с. 479].

Але через деякий час побачимо Зіну зовсім з другого боку. Опинившись на мітингу робітників і послухавши їхні промови з трибуни, вона знайшла в собі сили і хоробрості виступити, вступаючи в «бій» з чоловіками, та критикуючи їх: «- Та-ак? – здивувалась. – Так висилайте ж сюди ваших дітей та жінок, чого ж ви прийшли сюди?! Може ж, вони здобудуть собі таке життя, щоб не мерти з голоду! Вам чого треба тут?! Геть звідси, ідіть мийте горшки, хай приходять ваші діти та жінки!» [3, с. 485]. В цій дівчині з лукавими та веселими очима знайшлася насага та внутрішня сила, рішучість, щоб

закликати робітників на страйк: «В манежі зірвалась ціла буря. Справжня буря. Але я бачив, що вона йшла не з слів її, а з очей. Мені можуть не повірити, але то так. З її очей із того, що ховалось за очима. Воно з очей сідало на слова й на крилах їх перелітало в уха й очі маси, і маса вже горіла, маса вже забула себе, вже сміялась з того, що не зможе ніби перемогти. Вони не зможуть перемогти?!" [3, с. 486].

Той самий вчинок, але при різних обставинах може бути «моральним» і «неморальним». Єдина заповідь правильного – це внутрішня чесність. Так в п'єсі «Біла пантера, чорний ведмідь» автор також зображує сильну жінку на тлі слабого, пасивного, нервового чоловіка – художника. Рита стомлена від неувagi, байдужості чоловіка та хвороби маленького сина. Вона намагається достукатись до серця егоїста Корнія, бажаючи продати картину і вивести малого Лесика в Італію або гори. Мати розуміє, що залишаючись тут, дитина приречена на смерть. Відчай доводить її до «продажі себе»: «Всякій проститутці сім'я гидка...Тебе душить сім'я? Тобі дорожше полотно і Сніжинка? Так? Ти думаєш, що я буду твій «очаг» берегти? На, маєш, я тобі тепер покажу! Слухай, от я тобі заявляю: ти не хочеш піддержувати сім'ю, і я не хочу. Ти живеш для себе, і я буду. Хай Лесик помирає, мені все одно. Я не можу сидіти над ним і дивитись на те, як він гине. Я буду теж жити. Поки ти не згодишся продати картини, ти мене не побачиш в сім'ї» [4, с. 390].

Винниченко змальовує жінку сильну, духовну, в розумінні якої стосунки в сім'ї стоять на першому плані: «...І з чим ти зостанешся? Ти будеш порожній, бо життя тільки в цьому, це єсть найлюдське...Життя, Нію, не в красі, краса в житті, в любові, ось в цьому» [1, с. 411]. Навіть, помираючи, вона знаходить в собі сили простити Корнія і промовляє:

«Тепер ми знайдемо нову форму, ми будемо вільні, щасливі, ми сім'ю для мистецтва збудуємо» [1, с. 457].

Людмила Таран зауважує, що Володимир Винниченко контроверсійно змальовує материнство. Дійсно, з одного боку він десакралізує ідеалізоване «святе материнство», з другого, письменник начебто залишає за жінкою право вибору, але в дуже специфічний спосіб. «Винниченкові жінки-матері чи вагітні часто змальовані некрасивими, іноді навіть потворними (оповідання «Баришенька»). «Текст рясніє натуралістичними зображеннями пологових мук жінки, якій на свій лад намагаються допомогти забобонені літні жінки. Жіноча

тілесність змальована тут зсунутою в бік загостреної (просто відразливої) фізичної непривабливості, що постає такою саме через дітородну функцію. Насильству баб-повитух – їхній дрімучості й забобонності – протиставлено «цивілізаційний» підхід «баришеньки-дохтурки», акушерки. Її втручання в ситуацію – також насильство, хоч і вимушене. Відтак зображено інший бік «сакральної» програми продовження роду...» [5, с. 14].

Кохання, потяг людей одне до одного, непереможний потяг плоті, проблема статі, переосмислення та перебудова статевої ролі, репрезентація «нової» жінки, активної, психологічно сильної, яка намагається вийти за межі статевого призначення і бути духовно вільною – ось результати духовних експериментів в психологічній лабораторії Володимира Винниченка. Він примушує по-новому подивитись на місце жінки в суспільстві. Він одним із перших намагається подолати стереотип ставлення чоловіків до соціального статусу жінки – їй, «слабкій статі», не личить бути мужньою, сильною, витривалою, ініціативною та активною.

І не можна не погодитись з Г.Костюком, що прикметною рисою В.Винниченка є «гостра, завжди актуальна, хвилююча

суспільство соціальна ідея: незвичайна...постановка проблеми моралі, родинних стосунків...; проблеми сексу, кохання, законного і незаконного шлюбу, батька і дітей, одне слово – безжальний показ...людини в усій її духовній і психологічній складності, божеського і диявольського, людського і тваринного в ній».

Література:

1. Винниченко В. «На той бік». Повість. - Нью Йорк, 1972.
2. Винниченко В. «Уміркований» та «щирий». Повість та оповідання. - К: «Молодь», 1992.
3. Винниченко В. «Краса і сила». Повість і оповідання. - К: «Дніпро», 1989.
4. Винниченко В. Оповідання. - К: Наукова думка, 1999.
5. Таран Л., Лагутенко О. «Тіло чи особистість?» Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX – початку XX століття. - К: «Грані-Т», 2007.
6. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательности. Страх. Тотем и табу. - М, 1972.
7. Юнг К.Г. «Структура психики и процесс индивидуализации». - М, 1996.